

ДЕРЖАВНІ РЕГУЛЯТОРИ БАНКІВСЬКОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗАХОДИ З ПІДВИЩЕННЯ ЇХ ДІЄВОСТІ

Визначено форми взаємодії держави з комерційними банками. Досліджено державні регулятори банківської інвестиційної діяльності та розробити заходи з підвищення їх дієвості. Визначено поведінку банків, які беруть участь в інвестуванні економіки держави.

Определены формы взаимодействия государства с коммерческими банками. Исследованы государственные регуляторы банковской инвестиционной деятельности и разработать мероприятия по повышению их действенности. Определено поведение банков, которые принимают участие в инвестировании экономики государства.

The forms of co-operation of the state are certain with commercial banks. The state regulators of bank investment activity are explored and to develop measures on the increase of their effectiveness. The conduct of banks which take part in investing of economy of the state is certain.

Постановка проблеми. Вважаємо правильним твердження, що формування принципово нової для України податкової системи, яке розпочалося на початку 90-х років, ще не завершене, оскільки закони і правові норми постійно коригуються. Водночас можна стверджувати, що методологія і структура системи оподаткування щодо банківської сфери вже визначені. Сьогодні, на нашу думку, не вирішеними залишаються питання щодо оптимальних ставок податків, які б враховували специфіку суб'єкта та об'єктів податкових відносин, адже банківська сфера є особливим видом підприємницької діяльності. Від цього значною мірою залежить існування тіньових схем руху грошових потоків, що супроводжують банківські операції, у тому числі інвестиційні. Тому виділення податкового і правового регулювання банків у самостійний розділ податкового і банківського права є правильним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти банківської інвестиційної діяльності досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні вчені-економісти. Заслужують на увагу результати досліджень у сфері банківських інвестицій О.В. Батури, В.В. Бочарова, О.В. Васюренка, А.М. Герасимовича, В.І. Грушка, М.П. Денисенка, О.В. Дзюблюка, В.С. Загорського, Б.Л. Луціва, І.О. Лютого, В.М. Матвієнка, А.М. Мороза, В.І. Міщенко, А.А. Пересади, Л.О. Примостки, С.К. Реверчука, М.І. Савлука, Р.І. Тиркала та інших. В останні роки теоретичні та практичні аспекти інвестування та його державного регулювання знайшли висвітлення у наукових працях вітчизняних вчених-економістів: І.О. Бланка, Г.І. Башнянина, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, Б.В. Губського, А.Ф. Гойка, А.І. Загороднього.

Постановка завдання:

- визначити форми взаємодії держави з комерційними банками;
- дослідити державні регулятори банківської інвестиційної діяльності та розробити заходи з підвищення їх дієвості;
- визначити поведінку банків, які беруть участь в інвестуванні економіки держави.

Виклад основного матеріалу.

Водночас, якщо держава прагне залучити банки до інвестиційного процесу, то вона повинна дбати про збереження нормального рівня дохідності банків, які провадять інвестиційну діяльність. Це зумовлено тим, що банки, здійснюючи портфельне інвестування основним, своїм завданням вважають отримання прибутків. Тому традиційна ставка оподаткування доходів від операцій з цінними паперами – раніше 30%, а з 2004 р. – 25%, зовсім не заохочує банки брати участь у портфельному інвестуванні. Вважаємо за доцільне запровадження пільг щодо оподаткування доходів від операцій банків з цінними паперами або суттєве зниження ставки оподаткування.

Зазначимо, що в цьому напрямі державою вже зроблено достатньо. Останнім часом податкові органи видали велику кількість нормативних актів, які ліквідували прогалини в податковому законодавстві. Тактика мінімізації податків від суто юридичних засад перейшла у площину облікових аспектів. Основний принцип оптимізації податків реалізується одночасно з удосконаленням техніки бухгалтерського обліку, як це роблять високотехнологічні банки.

Розмір податкового навантаження суттєво впливає на формування банками своїх власних капіталів. Практика оподаткування банків в Україні дає підстави стверджувати, що порівняно з іншими секторами економіки України цей показник у банківській сфері є досить помірним. Податкова складова ціни банківських послуг в Україні 1998 р. становила 12,3%, 1999 р. – 10,1%. Таку сприятливу ситуацію банкіри пояснюють тим, що банківські операції не входять до бази оподаткування ПДВ і не можуть зазнавати його руйнівного впливу. Загалом же банківський сектор України у 1998-1999 рр. сплачував податків та інших обов'язкових платежів на суму 699 млн грн щороку [4, С.19].

Зменшення податкового навантаження стимулюватиме розвиток банківського довгострокового кредитування, насамперед через збереження дохідності банків від здійснення довгострокового кредитування і за рахунок цього – формування довгострокових фінансових ресурсів для таких операцій.

Учені пропонують вирішувати цю проблему різними шляхами. Так, Б.Л. Луців [5, с. 83] зменшення податкового навантаження пропонує вирішити такими двома шляхами: 1) шляхом зменшення податкової ставки лише для тих банків, які беруть участь в інвестиційній діяльності. При цьому усі або відібрані за будь-яким рейтингом банки звільняються від податків зовсім чи частково на 3-5 років, а з фактично утворених

податкових платежів формується фонд інвестицій. Кошти, які не надійдуть до бюджету через недосплату податків, можуть бути використані на інвестиційні потреби, у тому числі на соціальні програми, які фінансуються з бюджету. Та в даному випадку це буде перехід від безповоротної роздачі бюджетних коштів до поворотного фінансування; 2) податкова ставка зменшується умовно, скажімо, на 15%. Фактична сума, яка становить оці 15%, спрямовується у фонд інвестицій, який формується і зберігається у створеному ним банку до нагромадження суми, необхідної для вкладання у конкретно визначене для інвестування підприємство. Об'єкти інвестування у цьому випадку визначаються державними органами. Отримавши інвестиційний ефект, банки повертають бюджету відповідного рівня недоплачені податки (15%).

Банк буде зацікавлений у доходах від тимчасового використання фонду інвестицій до їх вкладання у підприємство, а бюджет отримає податковий збір (15%) від банку і покриття інфляційних втрат на вказані 15% з підприємств, які використовували інвестиційні кошти [5, С.274].

В.Г.Федоренко та інші вчені вважають, що значного коригування потребує вся урядова податкова політика, оскільки чинна в Україні податкова система суперечлива, має низку принципових недоліків. Вони пропонують знизити податковий тиск за рахунок зміни структури податків, тобто загального зниження рівня оподаткування; спрощення податкової системи [7, С.146].

Залучення іноземного капіталу для інвестування економіки залежить від багатьох чинників, одним із яких є розвиток земельного законодавства. Без відповіді на запитання, чи володіє приватизоване підприємство єдиним неподільним об'єктом нерухомості або тільки його частиною, неможливо визначити, чим забезпечене повернення коштів у разі невдачі інвестиційного проекту. Інвестори повинні чітко уявляти собі перспективи продовження договору оренди з власником землі – державою чи місцевим органом. Більше того, іноземні інвестори дуже часто згодні надати кредит тільки під гарантію земельної власності.

Поведінка банків, які беруть участь в інвестуванні економіки, продиктована як намаганням вигідного вкладання капіталу, так і природним бажанням успішно розвиватися у новому конкурентному середовищі. Для багатьох банків фінансування бізнес-планів приватизованих підприємств стало достатньо прибутковою справою і одним із надійних видів бізнесу. Як показує досвід, спекуляції на валютному, кредитному і фондовому ринках завжди можуть спричинити великі збитки, пов'язані з постійним ризиком.

Невирішеність проблеми власності на землю суттєво гальмує розвиток виробничої інфраструктури і весь інвестиційний процес. Аналіз показує, що існує пряма залежність між інвестиційним кліматом і процесом викупу землі приватизованими підприємствами.

Логіка економічних реформ обумовила те, що наявність земельної ділянки стала однією з умов, які визначають інтерес іноземних інвесторів

до різних проектів в Україні, оскільки цінність землі безумовна. Причому значення цього чинника для зарубіжних інвесторів переважає порівняно із законодавчою, юридичною і податковою сферами, які вважаються несприятливими.

У даний час іноземні інвестори вдаються до двох основних способів вкладання коштів в українську економіку:

- за допомогою зарубіжних інвестиційних фондів, представлених на українському ринку;

- за допомогою українських банків, які формують для іноземних інвесторів необхідні пакети акцій.

Другий спосіб практикується частіше, оскільки українські комерційні банки краще орієнтуються у вітчизняній стихії, краще уявляють собі перешкоди і шляхи їх подолання.

Якщо ринок землі не запрацює на повну силу, комерційні банки будуть і надалі обмежуватись маломасштабними, експериментальними акціями фінансування інвестиційних проектів.

Подолати слабкість кредитної складової в монетарній політиці можна шляхом суттєвої активізації кредитного процесу, і розв'язання цієї проблеми лежить як у сфері макроекономічної політики держави, передусім структурної, так і у сфері регулятивної діяльності НБУ, шляхом оптимізації системи економічних нормативів, що стимулюватимуть кредитну активність банків, а також створення надійних правових умов забезпечення активних операцій банків.

З 2000 р. Національний банк України проводить цілеспрямовану політику контролю та регулювання інвестицій у цінні папери, передусім в акції підприємств. До таких дій з боку НБУ спонукала висока активність банків на ринку цінних паперів наприкінці 90-х років, адже комерційні банки є важливим фінансовим інститутом, який може виконати і реально виконує дуже актуальні функції – акумулювання та інвестування значних заощаджень населення [6]. Участь банків у акціонерному капіталі підприємств та їхні інвестиції в акції не повинні вносити в банківську систему елементів нестабільності.

НБУ висуває такі два види регулятивних вимог до банківської інвестиційної діяльності: 1) встановлення нормативів інвестування та 2) формування обов'язкового резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами.

Нормативні вимоги до інвестування для банків встановлені Інструкцією про порядок регулювання діяльності комерційних банків в Україні, затвердженою постановою Правління НБУ від 20.08.2003 р. №368 [1]. Інструкцією для банків встановлені два нормативи інвестування:

- норматив інвестування в цінні папери окремо для кожної установи (Н11), який визначається як відношення суми коштів, інвестованих на придбання акцій (паїв, часток) окремо за кожним емітентом, до регулятивного капіталу банку. Нормативне значення не повинно перевищувати 15%;

норматив загальної суми інвестування (Н12), який визначається як відношення суми коштів, що інвестуються (придбання акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком будь-якої юридичної особи у портфелях банку на продаж та на інвестиції, а також вкладення в асоційовані та дочірні компанії), до регулятивного капіталу банку. Нормативне значення не повинно перевищувати для універсальних банків – 60%, для клірингових банків – 10%, для інвестиційних – 90%. Такі нормативні обмеження за раціональної диверсифікації портфеля інвестицій суттєво не впливають на інвестиційну діяльність банку.

На нашу думку, запровадження жорсткіших обмежень викликане необхідністю формування обов'язкового резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами. Створення такого резерву регламентується Положенням про порядок розрахунку резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами, затвердженим постановою Правління НБУ від 30 грудня 1999 р. №629 [3], а з 2004 р. – Положенням про порядок визначення справедливої вартості та зменшення корисності цінних паперів, затвердженим постановою Правління НБУ від 17.12.2003 р. №561 [2].

Досить жорсткі вимоги НБУ до формування резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами спрямовані насамперед на захист самих банків від можливих втрат, зумовлених високою ризикованістю вітчизняних емітентів. Згідно з чинним Положенням, банк зобов'язаний створювати резерв на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами у разі погіршення фінансового стану емітента цінного папера, зниження ринкової ціни цінного папера внаслідок зміни ринкових процентних ставок, зміни інвестиційної політики банку. Тому основним призначенням резерву є компенсація реалізованих інвестиційних ризиків, що, своєю чергою, вимагає адекватної оцінки ризиків. У міжнародній практиці вироблено кілька методів оцінювання якості цінних паперів [1; 3], можливості застосування яких за умов вітчизняного ринку суттєво обмежені.

Резервуванню підлягають усі групи цінних паперів, що знаходяться в портфелях банку протягом: на продаж – 15 і більше робочих днів та на інвестиції – 30 і більше робочих днів.

Водночас резервуванню не підлягають:

- цінні папери власної емісії (пайові та боргові);
- цінні папери, про продаж яких укладено договір і отримана передоплата;
- векселі, враховані банком, що виступають об'єктом резервування як складова кредитного портфеля;
- вкладення коштів у статутні капітали дочірніх та асоційованих компаній.

В Україні більшість цінних паперів не мають ліквідного ринку та регулярних котирувань, а отже, й об'єктивної ринкової оцінки, тому їх теоретичну вартість визначають, за принципом обачності, що призводить

до завищення ризику, пов'язаного з окремим цінним папером. У банківській практиці це означає, що багато цінних паперів у портфелях українських комерційних банків потребують створення великих за обсягами резервів. Необхідність формування значного за обсягами резерву суттєво стримує активність комерційних банків на фондовому ринку, оскільки змушує банки частково відмовлятися від операцій з цінними паперами.

Велику роль у регулюванні діяльності учасників фондового ринку відіграє держава. Сьогодні регулювання і контроль за діяльністю банків здійснює Національний банк України. Однак більше уваги діяльності комерційних банків повинна також приділяти Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Асоціація українських банків шляхом розробки нормативів, положень й інструкцій.

Конкретно ці загальні умови і тенденції виявляться у функціонуванні ринку державних зобов'язань. Український ринок державних цінних паперів переважно короткостроковий, що додає йому дискретного характеру і сприяє нестабільності прибутків, до того ж кредиторами виступають, здебільшого, комерційні банки і фінансові компанії. Комерційним банкам, Асоціації українських банків доцільно:

- посилити взаємодію з метою вироблення загальних правил „гри” з державними цінними паперами і відносин з державою;
- звернути особливу увагу на забезпечення рівних умов конкуренції для банків і банківських союзів, в яких бере участь державний капітал, і для утворених державними органами і структурами;
- активізувати операції на ринку цінних паперів підприємств і акціонерних товариств і поступово зменшити частку вкладів у державні цінні папери;
- розширити діяльність на первинному і вторинному ринках державних цінних паперів, що розміщуються серед фізичних осіб, пенсійних фондів, страхових організацій;
- враховуючи розвиток ринку нерухомості, земельних ділянок, підвищити ліквідність своїх вкладів, пов'язаних у цей час із кредитуванням бюджетного дефіциту;
- розробити технологію прямих вкладів в активи перспективних підприємств, особливо в зв'язку з хвилею їх банкрутств, що насувається через неплатоспроможність.

Дотепер використання ринку боргових зобов'язань для регіонального і місцевого фінансування в Україні було обмеженим. Ця практика загалом нова як для місцевих органів управління, так і для інвесторів. І хоч нині доступ до ринків боргових зобов'язань органам регіонального та місцевого управління ускладнений, їм вже зараз потрібно планувати свої дії на той період, коли ці ринки стануть для них більш доступними.

Очікуваний інтенсивний розвиток регіональних і муніципальних (місцевих) фондових ринків ставить багато проблем, які необхідно

враховувати в фінансовій стратегії і тактиці комерційних банків і їх взаємодії з регіональними та місцевими органами влади:

- найважливіша проблема – це недопущення надмірної (неефективної) конкуренції комерційних банків на регіональному і муніципальному фондовому ринку, наслідком якої може бути надлишок пропозицій з боку інвесторів (комерційних банків) і перенасичення місцевого фондового ринку цінними паперами (падіння прибутковості та неліквідність);

- важлива проблема – це здатність місцевих бюджетів (і комерційних банків) до погашення великої кількості облігацій та інших фінансових зобов'язань у зв'язку з наростанням обсягів регіонального (місцевого) держобороту і зобов'язань щодо його обслуговування (зростання бюджетних витрат по відповідних статтях бюджетної класифікації);

- обмеженість інвестиційного потенціалу більшості комерційних банків України, недостатня надійність інвестиційних вкладів у фондові операції за умов кризової економічної кон'юнктури і нестабільності всіх органів влади (виконавчої і законодавчої) в перспективі на найближчі 1-3 роки;

- небезпека втягування ресурсів комерційних банків у фінансування проектів боргових зобов'язань регіональних і місцевих органів державної влади, поява яких (проектів) викликана не економічними і соціальними, а політичними чинниками й амбіціями, що також загрожує надмірним фінансовим ризиком для банків;

- на регіональному і місцевому фондовому ринку більшої ваги, ніж на державному рівні, набуває чинник дискретності емісії боргових зобов'язань і, відповідно, більш низький ступінь забезпечення їх ліквідності прибутками від подальших емісійних випусків. У будь-якому випадку потрібен аналіз потоків бюджетних ресурсів, що забезпечують стійке функціонування регіональних і муніципальних ринків. Як правило, навіть за умов ринкової економіки вторинний ринок муніципальних облігацій не є високоліквідним;

- на відміну від зарубіжної практики, українські комерційні банки, що мають намір діяти на ринках муніципальних зобов'язань, повинні враховувати вищу міру адміністративного контролю за цінами на ті послуги, які надаються об'єктам муніципальної власності.

Необхідна розробка механізму державного і регіонального регулювання фондового ринку з метою створення єдиного ринкового простору, що відповідає довготривалим стратегічним інтересам усіх комерційних банків (заборона розголошування інформації про інвесторів, загальноукраїнський моніторинг місцевого фондового ринку).

За різними оцінками, в Україні вклади банків на фондовому ринку становлять зараз 50-70 млн дол. [8, С.123]. Однак цього дуже мало для нашої економіки. Повноцінне залучення комерційних банків у процес інвестування охоплює чимало сфер – законодавство, оподаткування, здійснення державою контрольних функцій і тощо.

Одним з основних пунктів, які визначають активність банку в сфері інвестування, є обсяг його власного капіталу, причому йдеться не лише про безпосереднє спрямування власного капіталу банку на цілі інвестування. По суті, достатній власний капітал банку виконує страхову функцію на випадок збитків від різноманітних видів ризику, у тому числі від кредитування. Тому держава повинна бути зацікавлена в тому, щоб банки мали можливість сформувати власний капітал в обсягах, які б дали змоги брати активну участь в інвестиційних процесах.

Форми взаємодії держави з комерційними банками в цьому напрямі можуть бути різноманітними, наприклад, надання банкам у формі застави державного майна цінних паперів під інвестовані засоби з обов'язковим викупом застави у банків в першочерговому порядку у випадку неповернення цих коштів. Інший приклад – метод стимулювання інвестування, як пайова участь державних коштів у спільному фінансуванні проектів у пропорції „одна державна гривня на чотири приватні при конкурсному розподілі державних ресурсів”. Однак така пропорція викликає великі сумніви. Так, у банківських колах висловлюються навіть за обернену пропорцію.

Висновки. В Україні роль держави не може зводитись тільки до створення сприятливих умов для інвестування з допомогою податкової, митної чи іншої політики, як це відбувається в економічно розвинених країнах. Держава повинна виступати повноцінним партнером, готовим розділити з комерційними банками всі види ризику довгострокових вкладів.

Ще один спосіб, за допомогою якого держава може впливати на формування достатнього для здійснення інвестування власного капіталу банку, – розширення діяльності комерційних банків у тих сферах, які в усіх розвинених країнах є одвічно банківськими і дають змогу банкам прибутково працювати, а отже і нарощувати власний капітал. Зокрема, йдеться про операції із дорогоцінними металами. З одного боку, частині банків дозволено проводити операції із золотом, а з іншого – держава ще не готова відмовитись від тієї монополії, яку вона утримувала протягом десятиріч. Тому банки не можуть з прибутком працювати в цьому напрямі. Від цього страждає і сама держава, бо бюджетних коштів не вистачає для організації добування золота.

Отже, державне регулювання банківського фінансового інвестування набуває дедалі чіткіших форм і методів і має всі перспективи суттєво впливати на ефективність банківських операцій на фондовому ринку України.

Використані джерела інформації:

1. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Затверджено постановою Правління НБУ від 28.08.2001р. № 368 (зі змінами від 17.03. 2004 р. № 112) // www.bank.gov.ua
2. Положення про порядок визначення справедливої вартості та зменшення корисності цінних паперів: Затверджено постановою Правління НБУ від 17.12.2003 р. № 561// <http://www.bank.gov.ua>.
3. Положення про порядок розрахунку резерву для відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами та інших вкладень у статутні фонди підприємств:

Затверджено Постановою НБУ № 629 від 30 грудня 1999 р. зі змінами, затвердженими Постановою Правління НБУ № 446 від 13.11.2000 р. // <http://www.bank.gov.ua>.

4. *Гладких Д.* Банківські доходи, витрати і ціна послуг у 1998-1999 роках// Вісник НБУ. – 2000. – №7. – С.18-19.
5. *Луців Б.Л.* Банківська діяльність у сфері інвестицій. – Тернопіль: Економічна думка: Карт-бланш, 2001. – 320 с.
6. Національний банк України – <http://www.bank.gov.ua>.
7. Основи інвестиційно-інноваційної діяльності: Навч. посіб. / За ред. В.Г. Федоренко. – К.: Алерта, 2004. – 431 с.
8. *Циганов С.А.* Особливості функціонування комерційних банків на ринку цінних паперів // Фінанси України. – 2005. – №6. – С.122-125.

Рецензент: Дацій О.І., д.е.н., професор